

मानवी हक्क आणि स्वयंसेवी संस्था

प्रा. सौ. दिपमाला व्ही. रायठक

समाजशास्त्र विभाग प्रमुख,
श्री. संत जनाबाई महाविद्यालय,
गंगाखेड, जि. परभणी (महाराष्ट्र) भारत

प्रस्तावना -

प्रत्येक व्यक्तीस जन्मजात हक्क मिळालेले आहेत असे मानले जाते. शासन त्यांना हक्कापासुन वंचित ठेवू शकत नाही. प्रत्येक नागरिकास मुलभुत मानवी स्वातंत्र्य असणे गरजेचे आहे. लाकांचे हक्क राज्यघटनेने जतन केले आहेत. माणसांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकाससाठी हे हक्क आवश्यक असतात. मुलभुत हक्क हे मानवाचे स्वाभाविक, हिरावुन घेता येणार नाहीत असे पावित्र हक्क आहेत.

जेव्हा राज्यघटना लिहण्यात आली तेव्हा मुलभुत हक्काना सर्वोच्च प्राथमिकता देण्यात आली याच हक्कासाठी आपल्या स्वातंत्र्य सैनिकांनी आणि राष्ट्रीय नेत्यांनी लढा दिला. या हक्कांना विशेष अशा स्वातंत्र्य प्रकरणात स्थान दिले आहे. आणि अतिपावित्र मानले आहे. त्या अनुषंगाने घटनाकर्त्यांच्या हेतुचे संस्मरण म्हणुन कलम १३ चा समावेश केलेला आहे. मानवी हक्कांच्या जाहीरनाम्यातील पहिले वाक्य आहे. जगातील स्वातंत्र्य, न्याय आणि शांतता यांचा पाया म्हणजे मानवी हक्क आणि मानवी प्रतिष्ठेचा आदर हा आहे. हक्क जीवन जगण्यासाठी आवश्यक असतात त्या हक्काना मानवी हक्क मानले जाते.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये

- १) मानवी हक्काची संकल्पना अभ्यासणे.
- २) मानवीहक्काच्या व्याख्या अभ्यासणे.
- ३) स्वयंसेवी संस्थांची भुमिका अभ्यासणे.

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत संशोधन लेख लिहीण्यासाठी द्वितीय सामग्रीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे. त्यामध्ये संदर्भ ग्रंथ, मासिक, नियतकालीकांचा व इंटरनेटवरील माहितीचा आधार घेण्यात आला आहे.

मानवी हक्काची संकल्पना -

दुस-या महायुद्धानंतर जागतिक पातळीवर २४ ऑक्टोबर १९४५ रोजी संयुक्त राष्ट्र संघटनेची स्थापना झाली. दुस-या महायुद्धाने घडविलेला प्रचंड विध्वंस आणि मानवी हक्काची झालेली पायमल्ली या सर्व पार्श्वभूमीवर मानवी हक्काची जाणीव वैश्विक बनली. नागरी स्वातंत्र्यातूनही असे अधिकार अविष्कारीत झाले. मात्र ख-या अर्थाने मानवी हक्काचा विश्वव्यापी विचार दुस-या महायुद्धानंतर होवु लागला.

मानवी हक्क यांचा अर्थ, व्यक्तीचे जीवन, स्वातंत्र्य, समता व प्रतिष्ठा यांसंबंधीचे हमी दिलेले किंवा आंतरराष्ट्रीय प्रसंविदेमध्ये (करारनाम्यामध्ये) समाविष्ट करण्यात आले आणि भारतातील न्यायालयांना अंमलबजावणी करता येईल असे हक्क

मानवी हक्कांचा व्याख्या

मॅकफरलेना यांच्या मते

मानवी हक्क हे नैतिक हक्क असून जे प्रत्येक स्त्री व पुरुषाला माणुस म्हणून प्राप्त होतात.

२) मॉरिस क्रॅन्स्टन यांच्या मते

मानवी हक्क हे नैतिक हक्क आहेत जीसेच मानवी हक्कांचे वर्गीकरण व्यवहार आणि आदर्श वास्तव जग आणि नितीचे क्षेत्र या दोन कोटीत करावे लागते. मानवी हक्कांची जाणीव पायमल्ली व हॉर्टस ऑफ मॅन (लंडन १९४४) नुसार मानवी हक्कांचे संरक्षण करणे हे मानवी हक्कांचे उद्दिष्ट आहे.

मानवी हक्क व्याक्तिला असतात व्यक्तीच्या तापी पूर्णत्व असते त्यामुळे ती केंडिळ साधन नसून स्वतःच एक साध्य म्हणुनच तीला वागवायला हवे. माणुसच हा माणुस आहे म्हणुनच मानवी हक्कांवर माणसाचा हक्क पाहतात.

स्वयंसेवी संस्थांची (NGO) भुमिका

मानवी हक्कांसंबंधीच्या प्रकरणांमध्ये स्वयंसेवी संस्था हे एक भरवशाचे प्रभावी माध्यम म्हणुन पुढे येत आहे. जगभरामध्ये मानवी हक्कांचे संवर्धन, संरक्षण आणि अंमलबजावणी याकरिता स्वयंसेवी संस्था महत्त्वपूर्ण भुमिका बजावित आहेत. स्वयंसेवी संस्थाना, संयुक्त राष्ट्रसंघ सनदेच्या कलम ७१ अन्वये संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या आर्थिक व सामाजिक परिषदेसमोर (ECOSOC) सल्लामसलत करण्याचा दर्जा देण्यात आलेला आहे. (ECOSOC) कडे सल्लामसलतीचा दर्जा असणाऱ्या सुमारे २८७० स्वयंसेवी संस्था आज अस्तित्वात आहेत.

स्वयंसेवी संस्थांनी संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या सनदेत मानवी हक्कांच्या आदर्श स्तराचा समावेश व्हावा म्हणुन महत्त्वपूर्ण भुमिका बजावली आहे. सन १९६० पासून स्वयंसेवी संस्थांच्या प्रभावामध्ये आणि व्याप्तीमध्ये पुरेशी जाढ झालेली आहे. १९९८ मध्ये मानवी हक्कांच्या जागतिक जाहीरनामा आणि स्वयंसेवी संस्था हे पुस्तक लिहिले.

लोकांमध्ये मानवी हक्काबद्दल आदर आणि माहितीचा प्रसार करणे, व्यक्तिगत पातळीवरील मानवी हक्कांच्या उलघनाविरुद्ध लढा देणे पिडीत व्यक्तींना थेट साहाय्य करणे, मानवी हक्क पालनाचा स्तर व आदर्श उचविण्यासाठी त्यांचा आवाज उठविण्याकरिता सामान्य जनतस एक व्यासपीठ देणे आणि राष्ट्रीय स्तरावर परिणामकारक अशी कायदेशीर मदत देण्याची सेवा पुरविणे, मानवी हक्कांचे आंतरराष्ट्रीय

पातळीवर संवर्धन आणि संरक्षण करणे यासाठी स्वयंसेवी संस्था क्रियाशील आहेत.

प्रथमतः स्वयंसेवी संस्थांनी मानवी हक्काचे आंतरराष्ट्रीय आदर्श मानक ठरविण्यासाठी महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली, विलियम कोरे यांच्या मते नेमलेली आदर्श म्हणजे राष्ट्रांच्या वर्तणुकीचे मुल्यमापन विद्यमान करत येईल अशा आंतरराष्ट्रीय संकेताची स्थापना होय.

मानवी हक्काच्या जागतिक जाहीरनाम्याचा मसुदा तयार करण्यातही स्वयंसेवी संस्थांनी मोलाची भर टाकली होती. स्वयंसेवी संस्थांच्या दबावामध्ये संयुक्त राष्ट्रसंघाचे अनेक मानवी हक्क करार अस्तित्वात आले. यामध्ये स्त्रियांविरुद्धच्या सर्व प्रकारच्या विषमतेचे उच्चाटीकरणाचा करारनामा (१९८१), छळवणुकी विरोधी करारनामा (१९८७) व बालहक्कांचा करारनामा (१९९०) यांचा समावेश आहे.

स्वयंसेवी संस्थांनी (NGO) त्यांच्या राष्ट्रीय सरकारांवर, मानवी हक्कांचे संकेत असणा-या करारनाम्यांवर सही करण्याकरिता व मंजूरी देण्याकरिता दबाव निर्माण केला, तसेच स्वयंसेवी संस्थांनी आंतरराष्ट्रीय मानवी हक्कांच्या आदर्शाची अंमलबजावणी घेण्याकरिता संयुक्त राष्ट्रसंघाची स्वतंत्र कार्यपध्दत निर्माण करण्यासाठी विनंती करण्यास सुरुवात केलेली आहे.

निष्कर्ष

अशा प्रकारे स्वयंसेवी संस्थांच्या (NGO) सांघिक प्रयत्नामुळे मानवी हक्कांसाठी संयुक्त राष्ट्रसंघामार्फत काही अंमलबजावणी यंत्रणा अस्तित्वात आल्या आहेत त्यासाठी मानवी हक्क स्वयंसेवी संस्थांनी मानवी हक्क उच्चायुक्तांच्या कार्यालयांतर्गत येणा-या विषयावर आणि देशावर आज्ञांचा वापर केला

छळवणुक बेकायदेशीर मनुस्यवध, स्त्रियांवरील अत्याचार, वंशभेद यावर विशेष अहवाल तयार करणारे व्यक्ती नेमणे, सुझान, बर्मा (म्यानमार), बुरुंडी आणि खांडा यासारख्या देशांमध्ये विशेष अहवाल तयार करणारे (Special Reportuers) नेमणे याचा समावेश आहे स्वयंसेवी संस्था, राष्ट्रीय स्तरावरील मानवी हक्काची विविध विधेयके आणि शासकीय योजनांची अमलबजावणी यावरसुद्धा वारीक लक्ष द्यातात

संदर्भ सूची :-

- १) सामाजिक संशोधन पध्दती - डॉ प्रदिप आगलावे, मिश्रा प्रकाशन, नागपुर
- २) मानवी हक्क आणि समाज - डॉ राजशेखर सोलापुरे, अरुणा प्रकाशन, लातूर
- ३) मानवी हक्कांची ऐतिहासिक वाटचाल - प्रा. उज्वला साखळकर डॉ प्रकाश आतकरे नाशिक
- ४) मानवी हक्कांच्या अंमलबजावणी यंत्रणा - डॉ शिरीष देशपांडे व श्री. संजय जैन डॉ प्रकाश आतकरे नाशिक